

Турумбаева Ч.М.

XX-КЫЛЫМДЫН ЗАЛКАР ОБОНЧУ-КОМПОЗИТОРУ

Турумбаева Ч.М.

ЗНАМЕНИТЫЙ КОМПОЗИТОР-МЕЛОДИСТ XX ВЕКА

Ch.M. Turumbaeva

MERITORIOUS MELODIST - COMPOSER XX CENTURY

УДК: 947:35/27 (04)

В статье рассматривается жизнь и творчество выдающегося поэта-композитора Ж.Шералиева.

The article deals with the life and creativity of the outstanding poet-composer J.Sheraliev.

Кыргыз элинин музыкалык маданияты эзелтеден бери эле, элдин жашоо-тиричилиги менен эриш-аркакта өнүгүп келгендиги бизге маалым. Элдик музыкалык маданияттын багыттарынын бири - бул ырчы - обончулук өнөрү. Элдик ырчы - обончулук өнөр өзүнчө өзгөчөлүккө жана касиетке ээ. Анткени, байыртадан бери эле, ал ырчылык касиет өзүнө бир нече жөндөмдүүлүктү камтыган. Ырчы бир эле мезгилде, акын да, комузчу да, дастанчы да боло алган. Алар обондорду өзүнүн керемет ыр саптарына жазган. Мындай керемет касиеттүү чыгармачыл адамдар калың элдик кчинен суурулуп чыгып, аттын кашкасындай таанымал болушкан.

Ырчы-обончулардын өнөрү элдин калың катарына тарап, бүтүндөй турмушу менен эриш - аркакта өнүккөн. Алардын чыгармачылыктарынан элдин жашоосун, жергенин ажайып кооздугун, ыйыктыгын, касиетин чагылдырган патриоттук ырлар менен катар, күйгөн, секетбай өндүү ашыктык, сүйүү ырларын кеңири кезиктиребиз. Себеби алар акты актай, караны карадай кылып, керекмет ыр берметтерин ак тандайынан чубуртуп төгүп ырдашкан. Андай ырчы - акындарды эл ичинде «жез тандай» деп аташкан. Бизге дареги келип жеткендер Айкөл Манастын мезгилиндеги Жайсаң, Кара Төлөк, алардан кийинки ХП-ХШ кылымдардагы ырчы-акын, комузчу Ак Бука (Кет Бука баяны), Асан Кайгы, XIX кылымдардагы бизге белгилүү ырчы-акындар Балык, Музооке, Айтыке, Арстанбек, Жеңижок, Токтогул, Боогачы, Барпы ж.б. болушкан. Ошентип, нечендеген кылымдар, жылдар өттү. Элдик ырчы-акындык өнөрүнүн учу бөксөргөн жок.

Улуу муундардын учугун улаган, орто муундун залкарлары Калык, Осмонкул, Алымкул, Коргоол, Атай, Муса сыяктуулар, XX кылымдын биринчи жарымындагы ырчы-акындык өнөрдү өнүктүргөндөрдөн болушту. XX кылымдын экинчи жарымында ырчы-акындык өнөрүндөгү кичүү муундар - Эстебес Турсуналиев, Тууганбай Абдиев, Ашыраалы Айталиев, Асек Жумабаев, Жапар Чабалдаев, Замирбек Үсөнбаев өндүү таланттар чыга келишти. Алардын катарында обончулук өнөрдүн атасы, сакадай бою сары алтын, булактай соолбос, булбулдай өчпөс, «Кыр-

гыз обонунун Шекспири» атка конгон, кайталангыс көп кырдуу залкар талант Жумамүдүн Шералиев өзүнүн:

Айланып кетем Богоштурм,
Апакем түндүк тарткан жер.
Арчадан кынап өзүмө,
Атакем комуз чапкан жер.
Ал эми шар аккан суу өзөнү,

Адамга талант тапкан жер!», - деп ырдагандай, атагы алыска тараган Ат-Башы өрөөнүнүн Туюк-Богошту айылында 1915-жылы тулуп өскөн.

Ат-Башынын аккан суусу, кооз токою, ак мөңгүлүү бийик тоолору менен жайкысын жашыл килем жамынган түздөрүнүн таасириби? Кудайым берген зор таланттын касиетиби? Же ата - энесинин оорукчан төрөлгөн балага болгон аяк мамиле, өзгөчө тарбиясынанбы? Айтор, кыргыз элинин бактысына жаралган обончу - композитор, чебер ырчы - аткаруучу, төкмө-акын, жазуучу, журналист Жумамүдүн Шералиев 700гөжакын ырлардын, көптөгөн макалалардын, фелетон, очерк, сатиралык интермедиялардын автору.

Талыкпас эмгегинин, көөнөрбөс **көктүгүнүн**, музыкага болгон сүйүүсүнүн бийиктигинен, **талыкпай** изденүүнүн натыйжасында бири-бирине окшобогон, кайталангыс түрдүү тематикадагы мукамдуу, көркөмдүү, улуттук колориттүү, салттуулукту сактаган, кубулжуган ырлары менен калкыбыздын казынасын байыткан.

Ж.Шералиев республикабыздын көптөгөн жерлеринде, атактуу ырчы - аткаруучулар С.Чечейбаева, А.Самаков, К.Досманбетова, О.Шаршембиев, Т.Жумакаева, Г.Мамашева, Г.Момушева, З.Шакеева, З.Эсеналиева, Т.Актанов, Э.Мааданбеков сыяктуулар менен, эл арасында рахат тартуулап гана тим болбостон, булардын чыгармачылыктарынын өсүп-өнүгүүсүнө зор өбөлгө болгон. Залкар обончу ар бир аткаруучунун үнүнүн бийиктик ченемине (диапазонуна), тембрине, аткаруучулук чеберчилик деңгээлине жараша обондорду жараткан. Ал биринчи кезекте, чыгармачылыгындагы тынымсыз изденүүнү, талыкпай эмгектенүүнү, репертуардын кайталанбай жаңылануусун, обондордун санына эмес, сапатына көңүл бурууларын талап кылган мыкты устат болгон.

Ж.Шералиевдин чыгармачылыгынын багыты, замандын талабына ылайык өзгөрүп турган. Анын чыгармачылыгы XX кылымдын 30-жылдары башталып, «Созулма», «Түшүмдө» сыяктуу лирикалык обондорун жаратат. 1936-жылы Ж.Шера-

лиев Республикалык 1-олимпиадага өзүнүн ырларын аткаруу менен катышат. Ал комиссия тарабынан жактырылып, жаңыдан уюшулган Кыргыз мамлекеттик филармонияга артист болуп кабыл алынат. Мына ушундан баштап, жаш таланттын чыгармачылыгы артып, аткаруучулук чеберчилиги өсүүгө арыштайт.

1939-жылы Москвада болуп өткөн Кыргызстандык искусство жана адабиятынын 1-Декадасы болуп өтөт. Анда Ж.Шералиев өзүнүн чыгармаларын аткаруу менен зор ийгиликтерге жетишип, «Ардак белгиси» ордени менен сыйланат.

1940-жылы Улуу Токтогулдун 80 жылдык мааракеси өткөрүлүп, анда Жумамүдүн «Токтогулдун арманы», «Токтогулдун кербези», «Кыздарай», «Балам жок» сыяктуу чыгармаларын аткаруу менен жал-пы элдин алкоосуна татыктуу болот. Өкмөт анын эмгегин жогору баалап, ага Кыргыз Республкасынын эмгек сиңирген артисти деген наам берилет.

Ж.Шералиевдин чыгармачылыгы жана аткаруучулук шыгы, Улуу Ата - Мекендик согуштун апаат мезгилдеринде токтоп калбастан, улам барган сайын күч алып, өнүгүүсү арта берди. Ал фронтко жөнөтүү бөлүмдөрүндө, митинг өткөрүлгөн ишканаларда, аскер госпиталдарында, кыргыз атчандар полкунда, тылдагы эмгек майданында берилген концерттерге катышып, элди эмгекке, жоокерлерди кайраттуулукка, эр жүрөктүүлүккө үгүттөгөн, жеңишке чакырып, дем берген мүнөздөгү чыгармаларды аткаруу менен алардын көңүлдөрүн көтөргөн. Ал жерлерде «Шайыр балдар», «Үч танкист», «Катюша» сыяктуу ырларды аткаруу менен, өзү да «Жоокердин ыры», «Согуштан кат», «Каналчынын ыры», «Эл үчүн», «Узатуу», «Сагыныч», «Жолдоштор» сыяктуу көптөгөн обондуу ырларды жаратат.

Ж.Шералиевдин көркөмдүү, уккулуктуу ырларынын көбү, согуш жылдарында эл аралап, концерт берип жүргөн мезгилдеринде жаралат. Айыл-кыштактарды аралап, карапайым калктын ички сезимин, көркөм табитин аңдоо менен сезе билип, ошол чөйрөгө жараша элге жагымдуу келген, укулуктуу болгон обондорду чыгарат. Мисалга алсак, ал Токтогул районунда концерт берип жүрүп, «Ойло сен» аттуу ырын жаратып, эл алдында өзү аткаруу менен тартуулайт. 1944-жылдын жай мезгилдеринде, Ысык-Көл өрөөнүндө элге концерт тартуулап жүрүшүп, концерттик топ менен чогуу жүргөн акын Аб-дылда Көкөновдун сөзүнө жазылган «Кыз-жигит», «Сулуу кыз» аттуу тамашалуу, шайыр мүнөздөгү обондорун жаратат. Ал ырларды дуэт катары иштеп чыгып, концерттик топтун катышуучулары - ырчылар Бурулча Орузбаева менен Бөкөй Байкелдиевге бир ырын, экинчи ырын, Анвар Куттубаева менен Бектемир Эгинчиевге ырдатат. Өзү комуз менен коштоп берет.

Согуштан кийинки жылдары, Ж. Шералиевдин тематикасы тынчтыкты, эмгекти чагылдырган чыгармаларды жаратууга багытталат. Бул жылдары анын «Тынчтык ыры», «Женген эл», «Баатыр

эне», «Кы-зылчачылардын ыры», «Жаштар маршы», «Эмгек гүлсүн» сыяктуу көптөгөн ырлары жаралат.

1950-жылдары Жумамүдүндүн ыр чыгармачылыгы өзүнүн арышын улантат. Анын ырларынын жанрдык, тематикалык жагдайы кеңейип, түрдүү мүнөздө болот. 1963-жылдан баштап Нарын музыкалык драма театрында иштей башташы, залкар обончуга жаңы образдарды, темаларды жаратууга түркү берет. Бул мезгилде анын «Мен кыргыз», «Нарыным», «Геологдун ыры», «Фестивалга» сыяктуу ырлары жарык көрөт. Көптөгөн ырларында күжүрмөн малчылардын, мээнеткеч эмгекчилердин, талыкпас дыйкандардын образдары чагылдырылган. Атап айтсак, «Сугатчы», «Чабандын ыры», «Жумушчу жигитке», «Жаш чабан», «Кыркындагы жигитке», «Багышсам кантет малынды» ж. б.

60-жылдары Жумамүдүндүн чыгармачылыгы жигердүү болот. Көптөгөн патриоттук, интернационалдык, достук, эмгек темаларындагы, ошондой эле лирикалык, сатиралык ырларды жаратат. Мисалы, «Даңк», «Партбилет», «Жүрөк каным Мекеним», «Кыргыз жайлоосу», «Иштешли кел жеңе», «Эрке женелер», «Чекмурат», «Гүлдөй бер», «Кыйындарга» ж. б.

Ыр чыгармачылыгындагы үзүрлүү мезгил 70-жылдары да болуп өтөт. Бул жылдары «Ах тоолор», «Колхоз кызы», «Москвага», «Мекенге», «Ала-Тоо», «Эдельвейс», «Октябрга 60 жыл», «Жашай бер, Кыр-гызстаным» сыяктуу жогорку көркөмдүктөгү бир топ ырларды жаратат.

Ж.Шералиев обондуу ырларды гана эмес, көлөмдүү чыгармалардын, музыкалык комедиялардын да автору. Ал кыргыз элинин атактуу ырчысы, комузчусу жана куудулу Шаршен Термечиков тууралуу «Кантын бар» аттуу музыкалуу комедиясын жазган (либреттосу Б. Курманкуловдуку). Ал эми, Ж.Абдыкадыровдун «Ырдуу күйөө - чырдуу кыз» аттуу комедиясына бир нече обондорду жараткан. Ошондой эле, К. Мамбетакуновдун «Үкөй» драмасын ыр, ариозо, хор, дуэт, бий менен музыкалаштырып, аны музыкалуу драмага жакындатып жазган (композитор А.Тыналиев менен бирге). Аталган комедия, драмалар Нарын драма театрында коюлган.

Таланттуу музыкант ошондой эле, бир актылуу пьесаларды, кулкүлүү сатиралык интермедияларды, бир нече айтыштарды, поэтикалык ырларды, газеталарга эмгек адамдары тууралуу публицистикалык макалаларды жазуу менен, акын, драматург, журналист катары да элге таанымал болот. Өз кезеги менен, Республикалык газеталарда жарыялануучу мыкты очерктердин конкурсуна катышып, биринчи байгени жеңип алган учурлары да болгон.

Илгертен эле, элдик ырларды аткаруу салты, көкөлөтө созолонтуп ырдоодо болгон. Ар бир ыр, ар бир ырчынын үнүнө мүнөздүү келүү менен, жогорку аткаруучулук чеберчилигинин табиятына жараша, шайкеш келүү аркылуу жаңырып, анын ажары ачылган. Бул жагдайда, Жумамүдүндүн

жеке эле табият тартуулаган жагымдуу тембрлүү үнү гана эмес, анын эң алды ички көмөкөйлүк сезими, музыкалык шык-жөндөмдүүлүгү, ырдын мазмунуна терең түшүнүү менен жеткире аткаруучулук маданияты жогорку деңгээлде болгон. Мындай чыгармачылык касиет залкар обончуга жогорку көркөмдүктөгү ажарлуу обондорду жаратууга түрткү бербей койгон жок.

Атактуу обончу - композитордун ырларынын түзүлүшү, обондук стили элдик салттык обондордун негизинде калыптанып, кийинки жаңы турмуштун таасирлери менен байып, жаңы мазмунда, жаңыча көркөмдүктө өсүп чыккан. Ж.Шералиевдин стилинде обондорду жаратуунук жана ырдоонун бүгүнкү күнгө чейин сакталган салттуулугун, өзгөчө жаш ырчылар элге даназа-

лап, жайылтып келе жатышкандыгы көкүрөк толо кубанаарлык иш. Залкар обончунун К.Досманбетова, К.Тагаев, С.Турдубаев, С.Мамбетбаев, А.Темиров, Э.Мааданбеков, М. Рыскулбеков, К. Эралиева сыяктуу кийинки муундарга да таасири тийүү менен, аларга чыгармачылыктын үлгүсү болду.

Элдик ырчы-обончулук өнөрүн өркүндөткөндөр да, өзүнчө аткаруучулуктун мектебин аздектешкен. Өз кезеги менен Ж. Шералиев дагы түрдүү мүнөздөгү көптөгөн обондуу ырларды жаратып, элдик ырчылык аткаруучулук өнөрүнүн салттуулугун сактап, өнүктүрүү менен мураска калтырды. Залкар ырчы - композитордун көптөгөн ырларын жан эргүү менен, күнү бүгүн угуп келебиз.

Рецензент: к.пед.н. Абышев К.Н.